

ANTROPOLOGIE FILOSOFICĂ ÎN *CUGETĂRI* DE B. PASCAL

**Taraburcă Emilia, doctor în filologie, conferențiar universitar
Departamentul de Literatură Universală și Comparată, USM**

Studiul de față analizează mai multe paradigme tematice, cuprinse în fundamentala lucrare *Cugetările* de B. Pascal, genial om de știință și teolog, excepțional gânditor din sec. al XVII-lea, considerat precursor al mai multor sisteme filosofice contemporane, printre care intuiționismul, existențialismul, pragmatismul ș.a.

Se pune în vizor esența dramei pascalienne, antagonismul dintre spiritul analitic și cel mistic, dintre pasiunea pentru știință și căutarea purificării prin credință. Printre temele cercetate se numără: condiția umană, esența dualistă a acesteia (măreția omului și mizeria lui), locul omului în Natură (teoria despre cele două infinituri și calea de mijloc), contradicții ale naturii umane, surprinse prin meditații despre amorul propriu, plictis și divertisment, adevăr și fericire ș.a. De asemenea, se explică conceptul pascalian de om universal, precum și renumita teorie a pariului, menită să argumenteze necesitatea credinței în Dumnezeu.

Cuvinte-cheie: *om, știință, religie, rațiune, credință, dualism*

Spre deosebire de secolul al XVIII-lea, supranumit secolul filosofilor, secolul Luminilor, al marilor schimbări în toate sferile activității umane, secolul al XVII-lea rămâne oarecum în umbră. Însă și acesta își are meritele sale, fiind secolul raționalismului cartezian, al clasicismului și al barocului în literatură și artă; în Franța e perioada când are loc trecerea de la estetica libertății creatoare la cea raționalistă și normativă, raționalismul oferind noi posibilități de manifestare a spiritului în cele mai diferite domenii. E și epoca lui Blaise Pascal (1623 – 1662), ”fulguranta personalitate” [1, p.94], ”cel mai profund glas al secolului” [1, p.146], văzut ca precursor al mai multor curente de gândire fundamentale, precum tradiționalismul contemporan, intuiționismul, existențialismul, pragmatismul, ale căruia meditații au anticipat viziunile despre existență și om ale lui S. Kierkegaard, M. Heidegger, H. Bergson ș.a.

Traiectul vieții sale a numărat doar 39 de ani, însă în această perioadă de timp a străbătut experiențe existențiale revelatoare. A fost un mare gânditor și un genial om de știință, matematician și fizician. Din descoperirile sale fac parte construcția calculatorului mecanic, formularea legii fundamentale a hidrostatiei, considerații asupra teoriei probabilității, clarificarea conceptelor de *presiune* (atmosferică, a apei etc., astăzi unitatea de măsură a presiunii fiind numită Pascal) și *vid* ș.a. Unele dintre cercetările lui Pascal au fost preluate și dezvoltate de către alți savanți cu renume, precum Leibniz și Newton.

În viața lui Pascal se evidențiază 2 perioade. Prima este dedicată cercetărilor științifice, cea de-a doua este dominată de credință și chiar misticism. Se apropie de doctrina jansenistă după un accident al tatălui său când cunoaște 2 medici janseniști care îl îngrijesc. Convertirea a avut loc după un alt accident, cu el însuși, care i s-a părut profetic. În timpul unei călătorii cu o trăsură cu 6 cai, traversând un pod pe Sena, primii 2 au căzut în râu și el cu siguranță ar fi murit dacă nu s-ar fi rupt hamurile. În această salvare a văzut un miracol, voința lui Dumnezeu.

După o perioadă de viață mondenă (datorită faptului că avea o sănătate șubredă, provocată de excesele muncii intelectuale dar și de debilitați nervoase congenitale, medicii l-au sfătuit să se trateze prin odihnă și distracții) care nu-i aduce salvarea, dimpotrivă, îl desgustă de plăcerile frivole, neliniștea sufletească îl conduce spre decizia de a se retrage în mănăstirea

jansenistă Port-Royal. Părăsește societatea pentru a se dedica schivniciei și meditațiilor, pentru a căuta exaltarea mistică. Omul de știință devine omul lui Dumnezeu.

Perioada mondenă, când a cunoscut mai multe personalități ale timpului, i-a oferit posibilitatea să-și îmbogățească observațiile asupra naturii umane, aceasta, mai exact, contradicțiile și dualismul ei, devenind unul dintre principalele subiecte de meditație ale renumitelor "Cugetări". Personalitatea lui Pascal a fost la fel de complexă și contradictorie ca și imaginea generală a omului ce se desprinde din această fundamentală lucrare, combinând spiritul analitic cu cel mistic. Ca om de știință s-a pronunțat împotriva prejudecăților, a scolasticii și a dogmatismului, mizând nu doar pe capacitățile rațiunii ci, în același timp, pe observație și experiment, pe cercetarea minuțioasă, pragmatică, repetată de mai multe ori, a datelor și a faptelor concrete, pe analiza, sinteza și interpretarea lor. În același timp însă, în a II-a perioadă a vieții, s-a aflat sub influența unui puternic impuls mistic și religios, crezând în miracol (considerând că acesta este sprijinul religiei) și supranatural, susținând că atunci când este vorba despre existența lui Dumnezeu, argumentele raționale nu sunt valabile.

Astfel se formează antagonismul dintre rațiune și credință, dintre pasiunea pentru știință și cea pentru purificarea prin credință, mai bine spus, a căutării purificării, acest conflict dintre știință și religie fiind numit *drama pascaliană*. Oricum, este necesar de menționat că capacitățile analitice ale omului de știință se vor impregna și în arealul meditațiilor religioase.

Această dramă a personalității, produs al unei etici tragice, al marilor paradoxuri existențiale, se urmărește și în genialele "Cugetări", lucrare scrisă în ultimii 6 ani de viață, rămasă nefinalizată, chiar și titlul fiindu-i provizoriu, un fel de variantă de lucru, având ca metoda principală de scriere fragmentarismul, caracterizat prin alternarea meditațiilor bine dezvoltate, pe câteva pagini, cu gânduri scurte, confuze, de 1-2 rânduri, sau chiar crâmpie de gânduri, apărute spontan și imediat puse pe hârtie. Din acest motiv, acei care, după decesul său i-au publicat manuscrisele, s-au confruntat cu dificultăți majore, având sarcina nu doar de a le descifra, ci și de a le uni într-un tot întreg. Pentru a-i oferi unitate structurală, lucrarea a fost divizată în secțiuni, iar acestea - în fragmente cu număr de ordine.

Este de menționat că ecoul acestor probleme se resimte și astăzi: chiar dacă, în ansamblu, lucrarea demonstrează o profunzime și coerență incontestabile, nemijlocit în text deseori fragmentele la aceeași temă sunt separate, la ele se poate reveni pe alte pagini sau chiar secțiuni. Dincolo de faptul că cititorul "Cugetărilor" trebuie să demonstreze o erudiție excepțională, cunoștințe fundamentale în domeniul filosofiei, teologiei, istoriei ș.a., doar astfel fiind capabil să descifreze exigentul traseu al epistemologiei pascalienne, cuprinse între sinteză și antiteză, ghidate concomitent de spiritul mistic și de cel analitic.

Dacă încercăm să clasificăm această monumentală lucrare, o vom include în literatura franceză a moralistilor, destul de populară în Franța din acea perioadă, din care de asemenea fac parte *Cugetări sau sentințe și maxime morale* de François de la Rochefoucauld (1613 – 1680) și *"Caracterele" sau "Moravurile veacului"* de Jean de La Bruyère (1645 – 1696). E o operă de filosofie și morală care pornește de la trăiri, sentimente și experiențe personale pentru a merge spre reflecții generale despre condiția umană și morală socială.

Scopul de ordin moral-religios al lucrării este pe cât de mare, pe atât de dificil - de modificare a naturii umane: prezentând, pas cu pas, toate dedesubturile ("ticăloșia"), iar, după aceasta, și "măreția" ei, să-l întoarcă pe om cu fața spre Dumnezeu; să argumenteze necesitatea credinței. Pentru demonstrarea slăbiciunilor și a nimicniciei omului Pascal dorește să-l smulgă din starea de indiferență morală, de necredință, ca el singur să-și înțeleagă condiția nefericită și să dorească evadare. Astfel, conștientizarea imperfecțiunii este condiția necesară pentru posibilitatea de a o depăși. În spirit jansenist, Pascal consideră că păcatele omului pot fi remediate prin voința divină, însă nu înainte ca acesta singur să le înțeleagă și să dorească a le repara: intervenția divină este imposibilă fără voința omului.

Secțiunea a II-a a "Cugetărilor" este intitulată "Ticăloșia omului fără Dumnezeu". Ca plan de lucru autorul își schițează următoarele sarcini: în I-a parte să pună în evidență "Ticăloșia omului fără Dumnezeu" (noțiunea tradusă în limba română ca "ticăloșie" presupune, de fapt, "mizeria", cu sens de "sărăcie", "nenorocire"), în cea de-a II-a – să demonstreze că există vindecare prin Scriptură, prin descoperirea lui Dumnezeu.

Conform lui Pascal, omul este o ființă complexă, alcătuită din contraste, amestec de simțuri și rațiune, lumină și întuneric, de înclinații superioare și instincte josnice, capabil de mult și de puțin, de tot și de nimic, toate acestea fiind inseparabile și determinându-se reciproc. Slăbiciunea omului se dovedește prin măreția lui, iar măreția se explică prin slăbiciune. Măreția omului, afirmă gânditorul francez, e atât de mare pentru că el se știe nenorocit. Conștientizarea și asumarea mizeriei poate genera măreția. El nu este nici înger, nici fiară, doar om. Pascal îl înalță și îl coboară, demonstrând că unește un amalgam de porniri antagonice. Condiția umană este determinată de nestatornicie, plictis și neliniște, omul fiind în mod firesc credul și incredul, timid și cutezător [2, p.206]. E atât de vanitos că ar dori să-l cunoască, respecte și admire tot pământul, nu se mulțumește cu viața pe care o duce, creând pentru ceilalți o imagine ideală despre sine. Astfel, se străduiește să pară altfel decât este într-adevăr: își înfrumusețează ființa imaginară, neglijând-o pe cea reală.

Orgoliul e cel care ține omul legat de nimicnicia și greșelile lui. Substanța principală a naturii umane o alcătuiește *amorul propriu* – dragostea de sine. Dorește să fie perfect, dar se vede plin de imperfecțiuni, vrea să fie obiectul respectului oamenilor, dar vede că defectele lui le provoacă dispreț. Din acest motiv simte aversiune pentru adevărul despre sine și pentru cel care i-l spune. Și, deoarece nu-l poate distruge în sine sa, îl distruge în privirile altor oameni, fuge de sine, caută să înșele și se autoînșeală, depune toate eforturile pentru a-l ascunde, deoarece omul nu suportă să-i fie dezvăluite defectele.

În continuare Pascal menționează că mai rău decât să fim plini de defecte este să nu dorim să le recunoaștem. În cazul acesta mai adăugăm unul – pe cel al unei iluzii voite. Nu dorim ca ceilalți să ne înșele și să ne motiveze să-i respectăm mai mult decât merită, dar în cazul acesta nu e corect nici noi să facem acest lucru. Fiindcă, de fapt, descoperind imperfecțiunile noastre, ei ne fac un bine, ajutându-ne să ne eliberăm de ele. Dar acest "leac" este amar pentru amorul propriu și de obicei suntem supărați pe cei care ni-l oferă.

În categoria "mizeriei" umane se include și faptul că dacă cineva are vreun interes să fie iubit și respectat, se ferește să ne supere și ne tratează așa cum dorim să fim tratați, ascunzând adevărul și înșelându-ne. Oamenii se tem să-i rănească pe cei care le pot fi utili, deoarece "a spune adevărul e folositor pentru cel căruia i se spune, dar dezavantajos pentru cei care-l spun pentru că se fac urâți" [2, p.200]. Nemaivorbind de faptul că a spune adevărul neplăcut acelor care dispun de putere e chiar periculos. În felul acesta, conchide tragicul gânditor, viața umană nu este decât o continuă iluzie: nu facem decât să ne înșelăm și să ne flatăm reciproc: "... puține prietenii ar rezista dacă fiecare ar ști ce spune prietenul lui despre el, chiar dacă acesta vorbește sincer și fără patimă" [2, p.200]. Astfel, omul nu reprezintă decât o mască, o imagine falsă și în sine și pentru ceilalți.

În esența sa omul e nefericit. În mare parte aceasta se datorează faptului că nu poate și nu dorește să rămână singur, plăcerea singurătății fiindu-i inaccesibilă. Una din cele mai mari temeri este plictisul, nimic nu e mai greu de îndurat pentru om, decât să nu facă nimic. În cazul acesta își simte condiția mizerabilă, neantul, abandonul, insuficiența, neputința etc., și, ca consecință – tristețea, amărăciunea, ciuda, disperarea. Omul se teme să rămână singur, deoarece singurătatea îl va determina să gândească, să reflecte la condiția lui, la tot felul de pericole, defecte și, în ultimă instanță, la inevitabilitatea morții. Omul nu poate profita de potențialul benefic al singurătății, aceasta îl îngrozește; să gândească îl face nefericit. Din acest motiv, caută tot felul de distracții, divertismentul (categorie la care Pascal revine, explicând-o, în repetate rânduri): conversații, jocul, războiul, funcții de conducere, - nu atât pentru rezultatul final, cât pentru

procesul în sine, pentru efortul pe care îl depune, deoarece acesta îl distrage și îl împiedică să se gândească la sine: ”nu căutăm niciodată lucrurile, ci căutarea lor” [2, p.208], cu alte cuvinte, nu atât prada, cât vânătoarea. Oamenii nu evită nimic mai mult decât repausul, liniștea. Dacă nu vor fi ocupați cu vreo distracție sau o pasiune care să nu permită singurătății și plictiselii să-i copleșească, se vor simți nefericiți, începând să se gândească la ei înșiși, la ceea ce simt, de unde vin și încotro se îndreaptă.

Totodată, în conformitate cu concepția despre dualismul naturii umane, Pascal susține că în om s-a păstrat și instinctul ascuns, produs al măreției lui, acel care-i spune că fericirea se află în repaus și nu în agitație. Din aceste 2 tendințe antinomice și se formează esența umană care caută tihnă împotriva obstacolelor, dar atunci când le depășește, liniștea devine insuportabilă.

Conform viziunii lui Pascal, omul este alcătuit nu doar din umbre, ci și din lumină. Și această lumină poate și trebuie să fie cultivată, atât intelectual, cât și spiritual. În această ordine de idei propune conceptul de *om universal*. Omul universal, menționează gânditorul francez, nu e nici matematicianul ilustru, nici poetul iscusit și nici oratorul elocvent, deoarece în aceste cazuri se evidențiază doar un anumit talent. Însă pentru acel care iubește poezia și nu îl preocupă matematica, un matematician nu va reprezenta nimic. Și invers. Mai există și pericolul că atunci când o persoană e prea mult implicată într-un anumit domeniu al științei sau artei, începe să vadă și aprecieze lumea și omul doar prin prisma acestei pasiuni, unidimensional, simplificându-le până la clișee. Pentru matematician, de exemplu, totul se va încadra în parametrii teoremelor, pentru un războinic totul ar fi prilej de comploturi și confruntări. Poetul, care trece experiența existenței prin sentimentele sale, nu s-ar descurca în problemele practice ale vieții, iar omul de știință care, în primul rând, apelează la rațiune și operează cu date și fapte exacte, poate fi lipsit de inspirația poetică.

Adiacente acestor meditații sunt și cele despre *spiritul geometric* și *spiritul de finețe*. În linii generale, cel geometric încorporează gândirea logicianului riguros care pledează pentru cunoașterea treptată, succesivă, pentru care adevărurile derivă unele din altele, care merge de la detalii prin depistarea principiilor până la formularea concluziilor și în tot acest proces se bazează pe demonstrație. Cel de finețe reprezintă o atitudine totală asupra lucrurilor și evenimentelor, cuprinzându-le parcă dintr-o singură privire; nu raționalizează, ci intuiește și simte, relaționând într-un tot întreg, sincron, tabloul lumii. Varianta ideală ar presupune echilibrarea acestor calități, ceva ce ar include și capacitățile omului universal, care nu este nici poet, nici om de știință, ci ambii în același timp, în care nici o calitate nu prevalează în detrimentul altora, care dispune de cunoștințe generale pe care le poate utiliza în orice situație. Printre poeți va simți și va reacționa ca un poet, printre matematicieni va gândi ca om de știință, cu alte cuvinte, profitând de capacitățile sale, se va încadra cu succes în orice colectiv. Astfel, omul universal este acel care va fi la locul său în orice împrejurare, demonstrând o atitudine corectă în funcție de cazul concret.

În concluzie Pascal menționează că, deoarece nu poți fi universal, având cunoștințe excelente în toate domeniile, atunci măcar trebuie să știi câte puțin din toate. E mai bine să știi câte puțin din toate, decât totul despre un lucru și nimic despre celelalte. Adică, dacă va trebui să alegi, să preferi prima opțiune, deoarece în felul acesta vei fi agreabil și util pentru toți, iar în ultimă instanță, lumea (opinia generală) nu este un rău judecător.

Un loc aparte în concepția despre om pascaliană o are teoria despre *două infinituri* și *calea de mijloc*. Secolul al XVII-lea este perioada când descoperirile din astronomie au schimbat viziunea omului despre univers, despre proporțiile dintre cer și pământ, au elaborat teoria vidului și a infinitului. În concepția lui Pascal lumea vizibilă de om nu e decât o fulgerare imperceptibilă în vastul univers al naturii. ”Totul este o sferă infinită, al cărei centru se află pretutindeni, iar circumferința nicăieri.” [2, p.175] Și dacă omul va încerca o cercetare minuțioasă a naturii și va dori să se privească pe sine pentru a afla proporția în care există, va trebui să-și îndepărteze

privirile de la lucrurile care-l înconjoară nemijlocit ca să realizeze că acest uriaș cerc – pământul, nu e decât un punct neînsemnat în imensitatea infinită a altor astre într-un infinit de universuri.

Dar ce este omul în natură, se întreabă Pascal. Si răspunde: un nimic în raport cu infinitul, un tot în raport cu nimicul, așezat la mijloc între nimic și tot. Natura l-a plasat atât de bine că dacă se va schimba o parte a balanței, se va schimba și cealaltă. Omul, atomul în care se poate descoperi întreg Universul, situat între cele 2 abisuri: al infinitului și al neantului, reprezintă o mărturie uluitoare atât a micimii, cât și a vastității.

Omul nu este decât o trestie, spune Pascal, cea mai slabă din natură, dar este o trestie cu cuget. Îl poate strivi orice, chiar o picătură de apă, însă măreția lui constă în faptul că își poate cunoaște condiția, recunoașterea propriilor limite și îndărătnicia de a descoperi adevăruri reprezentând o calitate. Prin rațiune omul e capabil să se cunoască, să înțeleagă ceea ce este și cum trebuie să fie. Chiar dacă, cea care conduce omul nu este rațiunea, ci imaginația care o poate controla, manipula și chiar nega, care poate suspenda sau, dimpotrivă – spori simțurile, care te poate face fericit sau nefericit. Imaginația și nu rațiunea, afirmă filosoful francez, este cea care conduce lumea. Cu imaginație sunt înzestrați toți, cu rațiune însă, nu chiar. De asemenea imaginația, și nu rațiunea, este cea care poate concepe infinitul.

Aici s-ar încadra și explicația pascaliană a credinței în Dumnezeu. Dumnezeu nu poate fi gândit, existența Sa nu poate fi demonstrată, însă El există, dovada fiind măreția și complexitatea naturii pe care omul nu o poate cuprinde. Infiniturile se ating și se unesc în Dumnezeu și numai în Dumnezeu care este totul și care este în totul. În Secțiunea a III-a a cărții, intitulată ”Despre necesitatea pariului”, Pascal susține că Dumnezeu se află în același timp în toate locurile și este întreg în fiecare loc, fiind ”Mișcarea infinită, punctul care umple totul, clipă de repaus: infinit, fără cantitate, indivizibil și infinit” [2, p.248]

Credința nu se bazează pe un suport rațional. Datoria omului, decăzut în preocupări mărunte, este să-l caute pe Dumnezeu, pe cel al religiei creștine. În acest efort cugetul nu îl va însoți. Manifestare a măreției omului în acest caz va fi renunțarea la căutarea unor argumente raționale. Credința este altceva decât probă, se află în inimă.

Totuși, ca om de știință, Pascal nu s-a putut supune definitiv imperativului ”crede și nu cerceta” și a găsit o modalitate a sa de valorare a credinței, renumita *teorie a pariului* (care a indignat mulți teologi), prin care demonstrează necesitatea credinței, folosindu-se de teoria probabilității, elaborată pentru a demonstra o problemă a jocului cu zaruri. Principalul reproș a constatat în argumentul, conform căruia este inacceptabil ca ideea divinității să fie coborâtă până la jocul de noroc, la un pariu.

Pariul pornește de la prezentarea a 2 opțiuni:

1 – Dumnezeu și viața de apoi există;

2 – Dumnezeu și viața de apoi nu există,

dintre care trebuie aleasă una. Dacă o alegi pe prima și ai făcut alegerea corectă, ai câștigat viața veșnică și grația lui Dumnezeu. Cine însă nu o alege, pierde totul. Dacă alegi opțiunea a doua și este cea greșită, vei primi pedeapsa divină pentru necredință. Acei care au pariat pe existența lui Dumnezeu, chiar și în cazul când nu au făcut alegerea corectă, nu au pierdut nimic. Concluzia lui Pascal poate fi rezumată în felul următor: Dumnezeu exista pentru ca este cel mai bun pariu.

În viziunea filosofului și teologului francez Dumnezeu e necesar pentru a înlătura dezordinea din Univers și din sufletul omului. Acei ce-l descoperă pe Dumnezeu și îmbrățișează credința sunt oameni ”cinstiți, fideli, umili, recunoscători, binefăcători, prieteni sinceri, adevărați” [2, p.254]. Este de menționat faptul că în ipostaza de teolog moralizator Pascal își îndreaptă efortul nu atât spre preamărirea idealului lumii de apoi, cât spre cercetarea minuțioasă și pe explicarea celei de aici, concentrându-și atenția asupra omului, mai exact, a diversității, contradicțiilor și dualismului naturii sale într-un mod cât mai obiectiv și convingător posibil. Și atunci când pune în evidență abisul spiritului uman ”disperarea ... nu e niciodată totală ... pesimismul e doar o etapă în dialectica spirituală și nicidecum concluzia ei” [1, p.151].

Referințe bibliografice:

1. CĂLINESCU, Matei (1971) – *Clasicismul european*, București, Editura enciclopedică română, 203 p.
2. PASCAL, Blaise (1998) – *Cugetări*, Oradea, Editura Aion, 568 p.